

volking toe inzake economische, sociale, culturele en politionele aangelegenheden blijft de lezer in het ongewisse. Dit valt te betreuren, omdat juist de relatie overheid en plaatselijke samenleving op het terrein van welvaart en welzijn in deze periode een diepgaande verandering onderging.

De ziekenbus van de Eindhovense hoedenmakersgasten, met als prikkelende ondertitel: Vakverenigingsactiviteiten in het begin van de negentiende eeuw, is het onderwerp dat J. Spooenberg voor zijn rekening neemt. De auteur schetst eerst de explosieve groei van de hoeden fabricage ter plaatse na de afschaffing van het gildebestel. Door een sterke organisatie van de hoedenmakersgezellen die vergeleken met de gemiddelde arbeider voor die tijd hoge lonen verdienden, ziet men dat de fabrikanten bij de aanvang van de negentiende eeuw vaak het hoofd moesten buigen voor de eisen van hun werknemers. De zaak die hier speelt, is bepaald ongewoon voor de positie van de werkman binnen de Nederlandse nijverheid van toen. Het is te hopen dat Spooenberg in de toekomst tot een monografie weet te komen over deze zeer interessante aangelegenheid.

Een zeer toegespitste bijdrage betreft de lucifersfabricage, een bedrijfstak die ruim een eeuw nauw met Eindhoven verbonden is geweest. De geschiedenis van deze nijverheid is wat Nederland aangaat, nog niet geschreven. De auteur W. de Natris beschrijft de oprichting van drie lucifersfabrieken te Eindhoven respectievelijk in 1870, 1875 en 1880. Hieraan koppelt hij de overheidsbemoediging met de ontwerpen voor de constructie van de nieuwe bedrijfsgebouwen. Deze voor Nederland onbekende sector van industriële activiteit eiste van de overheid aparte bouwvoorschriften inzake hinder en veiligheid.

De bundel wordt afgesloten met een artikel van W. van Leeuwen over de Eindhovense Heilig Hartkerk. Na een schets van de voorgeschiedenis en de uitvoering van de bouwplannen in de jaren 1897-1898 geeft de auteur een architectonische beschrijving van het gebouw en een kunsthistorische analyse van het interieur. Van Leeuwen is een goede gids die talloze facetten laat zien die een argeloze bezoeker van de zogenaamde Paterskerk wellicht ontgaan.

De hier besproken publikatie is ondanks de aangestipte tekortkomingen een studie, op basis waarvan verder gewerkt kan worden. Dit is al heel wat. Teveel verschijnen immers naar aanleiding van herdenkingen gelegenheidschriften die het historisch onderzoek geen steek verder helpen. In dit geval zijn echter verscheidene nieuwe bouwstenen aangedragen. Bijzonder positief waardeer ik de omstandigheid, dat in een expansieve moderne industriestad als Eindhoven een heemkundige studiekering bestaat die niet in passiviteit onvruchtbaar wrokt om wat van het verleden verloren ging, maar met dynamiek via een aantal uitgaven in boekvorm op de historie van de stad het licht laat schijnen.

H. van den Eerenbeemt

H. Taubken, *Niederdeutsch, Niederländisch, Hochdeutsch. Die Geschichte der Schriftsprache in der Stadt und in der ehemaligen Grafschaft Lingen vom 16. bis 19. Jahrhundert* (Niederdeutsche Studien 29; Keulen/Wenen: Böhlau Verlag, 1981, vii-xvi + 481 blz., DM 49,—, ISBN 3 412 01480 x) .

Duitse taalkundigen hebben, vooral in deze eeuw, een grote reeks studies geschreven over de overgang van het Nederduits naar het Hoogduits. Ook de gebieden langs de Nederlandse grens kregen aandacht, maar daar deed zich een bijzondere situatie voor: politieke en in het bijzonder kerkelijke omstandigheden zorgden er voor, dat in bepaalde tijden ook het Nederlands er een rol speelde.

Dat gebruik van het Nederlands in Duitse streken langs onze oostgrens is een gevolg van de reformatie. Gereformeerden aan beide zijden van de grens onderhielden nauwe banden met elkaar. Gereformeerd Oost-Friesland bijvoorbeeld was sterk op de gereformeerde Nederlanden georiënteerd, met als gevolg, dat na ± 1650 Nederlands de taal van de kerk daar werd, waarna het onderwijs volgde. Ook in de stad Emden en nog later op het platte-land burgerde het Nederlands in. Echter, overheid en rechtspraak bleven zich steeds van het Hoogduits bedienen. Verdrongen werd het Nederlands in dit gebied pas na de overgang naar het koninkrijk Hannover in 1815. Eenzelfde beeld vertoont de graafschap Bentheim. Ook hier werd het Nederlands de taal van de (gereformeerde) kerk en drong het door in diverse maatschappelijke sectoren, al bleef, als in Oost-Friesland, bestuur en rechtspraak zich in het' Hoogduits uitdrukken.

Lingen is ook één van de gebieden waar het Nederlands een rol gespeeld heeft, zelfs een grotere dan in de andere grensstreken, maar een speciale studie over de taalgeschiedenis ontbrak tot op heden. Die is nu geschreven door H. Taubken in een dissertatie, die hij in Munster verdedigde. Was het in de andere grensstreken vooral de kerk, die voor de invoering van het Nederlands zorgde, in Lingen hebben vooral politieke omstandigheden er toe geleid dat deze taal gebruikt werd, ook als taal van overheid en rechtspraak.

Meer dan een eeuw lang is Lingen ten nauwste met de Nederlanden verbonden geweest. In 1578 werd het een leen van de Oranjes, negen jaar later kregen ze het in bezit en dat bleef zó tot 1702, toen het bij Pruisen kwam. Wel zijn er in die meer dan honderd jaar tijden geweest, dat de Oranjes er feitelijk weinig te zeggen hadden (een groot deel van de eerste helft van de zeventiende eeuw, tot de vrede van Munster in 1648 en enige jaren Munsterse bezetting van 1672-1674).

De taalgeschiedenis van het gebied blijkt ten nauwste met de politieke verwickelingen samen te hangen. Aan de reeds in gang zijnde vervanging van het Nederduits door het Hoogduits als taal van het openbare leven werd onder het bewind der Oranjes een halt toe geroepen, merkbaar reeds na 1648, maar zeker na 1674, toen de Oranjes Lingen stevig in handen kregen en Nederlandse ambtenaren, rechters en handelaren er de dienst gingen uitmaken. De komst van Nederlandse predikanten om er het gereformeerde geloof te verbreiden - wat overigens slecht lukte, want uiteindelijk bleef 90% van de bevolking katholiek - en de doorvoering van het Nederlands in de scholen zorgde er mede voor, dat het Nederlands dé taal van Lingen werd. Van groot belang voor het inburgeren ervan is het Gymnasium Illustre geweest, gesticht in 1679 als opleidingsschool voor studenten uit diverse Duitse landen en ook uit de Nederlanden.

Het Nederlands was in 1702 zo stevig in Lingen verankerd, dat toen Pruisen het bewind overnam en het Nederlands door het Hoogduits wenste te vervangen, dit zeer langzaam verliep. Officiële instanties gingen er uiteraard het eerst toe over, met een voltooiing rond 1750, de kerk, die nog lang op de Nederlanden georiënteerd bleef volgde pas decennia later, evenals het onderwijs, waarop predikanten veel invloed hadden met het gevolg, dat de bevolking nog tot de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw hoofdzakelijk Nederlands bleef schrijven.

Taubken volgt in zijn dissertatie nauwgezet de verschillende instanties en personen, die geschriften nagelaten hebben, op hun taal in de loop van ongeveer twee eeuwen. Hij heeft er een indrukwekkend aantal archiefstukken voor moeten doorlezen en heeft het gevondene vervolgens voortreffelijk gecatalogiseerd. Een opwindend boek is het daardoor niet geworden, in elk geval niet voor een historicus, omdat de schrijver slechts de taal der stukken interesseerde en niet de inhoud ervan. De her en der aangehaalde fragmenten en zinnen uit historische documenten zijn om hun taal gekozen en niet op grond van hun historische

waarden. Degene, die in Lingen geïnteresseerd is, vindt in Taubkens boek wel een uitvoerige literatuuropgave en een goed overzicht van de archieven, die over dit 'stukje Nederland van over de grens' opheldering kunnen verschaffen.

P.Th.F.M. Boekholt

Raad van State 450 jaar ('s-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1981, xv + 446 blz., geïll, f95,—, ISBN 90 12 03630 5).

De Raad van State is een merkwaardige instelling geweest, en zij is dat eigenlijk nog. Sinds 1 oktober 1981 heeft geletterd Nederland middels de toen courante postzegel van 65 cent - tot 1 april 1982 - dagelijks van zijn bestaan kennis kunnen nemen. Voor een happy few van die geletterden werd een gedenkboek over deze hybridische instelling uitgegeven. Goed verzorgd, in kloek formaat, met veel foto's der vele heren, en slechts weinige dames, die van het illustere adviescollege deel uitmaakten. Wanneer men dit gedenkboek legt naast *500 jaar Staten-Generaal* (1964) dan springen de verschillen in het oog. Met bespiegelingen over de mogelijke betekenis daarvan laat ik me hier niet in.

Een grillige geschiedenis heeft die Raad van State achter de rug. Officieel per 1 oktober 1531 door Karel V opgericht als een der 'collaterale' raden, is zij vóór dat jaar niet zonder sporen in de institutionele geschiedenis der Nederlanden - evenals dat het geval was met het al in 1473 opgerichte 'Parlement' (de Grote Raad) van Mechelen. Na de afscheiding kwam er in de opstandige gewesten een Raad van State van een heel ander kaliber. De kern ervan bestond uit twaalf leden afkomstig uit de Verenigde Provinciën (49). 'Tussen de twaalf en twintig man personeel voor de financiële administratie van de Republiek, het beheer van de dode strijdkrachten, de controle op de uitbetaling van soldijen en legerlasten, controle op ontvangers en rentmeesters van de Generaliteit, de militaire jurisdictie, de beantwoording van grote aantallen particuliere rekestten, uitschrijving van militaire verloven...' (61) - een imposante waslijst van dagelijkse taken. In 1795 wordt de Raad van State opgeheven en vervangen door het Comité te Lande dat wat zijn taken betreft veel op de geliquideerde raad leek, maar dat ook nieuwe lasten kreeg. Een speciale opdracht bestond bijvoorbeeld uit het opstellen van een reglement voor de bijeenroeping van een Nationale Vergadering (117, 119). Na enkele snel elkaar opvolgende wijzigingen in de Franse tijd, kwam in 1814 een nieuwe Raad van State tot stand, nu als een koninklijke adviesraad.

Dit gedenkboek beoogt geen historisch standaardwerk te zijn. Dat is aan de opzet te merken. Twee historici behandelen de periode 1531 tot 1795. De Belgische historicus H.C.C. de Schepper, een specialist in de institutionele geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden gedurende de zestiende eeuw, behandelt bekwaam de geschiedenis gedurende de jaren 1531 tot 1588 (1-35), met een nogal gezocht uitbouwetje naar het contemporaine België, waar een Raad van State pas in 1948 opnieuw werd gecreëerd. Een uitstekende 'pilot-study' is het hoofdstuk van A.Th. van Deursen over de raad tijdens de Republiek 1588-1795 (47-91). Dat artikel is een belangwekkende uitwerking van zijn eerdere studie in de *BGN*, van 1964. Deze bijdrage legt, dunkt mij, tevens een gedegen basis voor een broodnodige, op systematisch archiefonderzoek gebaseerde, monografie over de Raad van State. Een scharnierfunctie, niet alleen tussen ancien régime en nieuwste tijd maar ook tussen historici en juristen vervult de bijdrage 'Van Raad van State, Comité te Lande en Staatsraad (1795-1810)' van de hand van een rechthistoricus, de jurist A.M. Elias